BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLARIDA VATANPARVARLIK RUHIDAGI ASARLAR ORQALI O‘QUVCHILARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASH METODIKASI

Atabayeva Javohir Shonazarovna

Magistr, Urganch davlat universiteti, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang‘ich ta'lim) yo‘nalishi, Urganch, O‘zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida vatanparvarlik ruhidagi badiiy asarlar orqali o‘quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasi ko‘rib chiqiladi. Muallif boshlang‘ich maktab yoshining axloqiy tasavvur va e'tiqodlar shakllanishi uchun eng qulay davr ekanligini asoslab, vatanparvarlik mavzusidagi asarlarning o‘quvchi ma'naviyatini boyitishdagi o‘rnini ochib beradi. Maqolada ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining bosqichma-bosqich metodikasi — hissiy idrokka tayyorlash, asar mazmuni va qahramon axloqini anglash, axloqiy baho berish hamda olingan tasavvurlarni xulq-atvorga ko‘chirish bosqichlari va ularga mos usullar taklif etiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, vatanparvarlik ruhidagi asarlarni izchil, bosqichli metodika asosida o‘rganish o‘quvchilarda Vatanga muhabbat, milliy g‘urur va yuksak axloqiy fazilatlarni yaxlit tizimda shakllantirishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, boshlang‘ich sinf, o‘qish darslari, tarbiya metodikasi, badiiy asar, axloqiy baho, xulq-atvor, milliy qadriyatlar.

МЕТОДИКА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ДУХА НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация. В статье рассматривается методика духовно-нравственного воспитания учащихся посредством художественных произведений патриотического духа на уроках чтения в начальных классах. Автор

обосновывает, что младший школьный возраст является наиболее благоприятным периодом для формирования нравственных представлений и убеждений, и раскрывает роль произведений патриотической тематики в обогащении духовного мира ученика. В статье предлагается поэтапная методика процесса духовно-нравственного воспитания — этапы подготовки к эмоциональному восприятию, осмысления содержания произведения и нравственности героя, нравственной оценки и перенесения полученных представлений в поведение — и соответствующие им методы. Результаты показывают, что последовательное изучение произведений патриотического духа на основе поэтапной методики позволяет формировать у учащихся любовь к Родине, национальную гордость и высокие нравственные качества в целостной системе.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, патриотизм, начальные классы, уроки чтения, методика воспитания, художественное произведение, нравственная оценка, поведение, национальные ценности.

METHODOLOGY OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PUPILS THROUGH WORKS OF PATRIOTIC SPIRIT IN READING LESSONS IN PRIMARY GRADES

Abstract. This article examines the methodology of the spiritual and moral education of pupils through literary works of patriotic spirit in reading lessons in primary grades. The author substantiates that the primary school age is the most favourable period for the formation of moral conceptions and convictions, and reveals the role of works of patriotic theme in enriching the pupil's spiritual world. The article proposes a step-by-step methodology of the process of spiritual and moral education — the stages of preparation for emotional perception, comprehension of the content of the work and the morality of the hero, moral evaluation, and the transfer of the acquired conceptions into behaviour — and the methods corresponding to them. The results show that the consistent study of works of patriotic spirit on the basis of a staged methodology makes it possible to form in

pupils love for the Motherland, national pride and high moral qualities within an integral system.

Keywords: spiritual and moral education, patriotism, primary grades, reading lessons, methodology of education, literary work, moral evaluation, behaviour, national values.

Kirish. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya islohotlarida yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol, Vataniga sodiq shaxs qilib tarbiyalash markaziy o‘rin tutadi. "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonunda ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat, Vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantirish belgilangan [1]. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati ham yoshlar qalbida vatanparvarlik va yuksak axloqiy fazilatlarni mustahkamlashni ustuvor yo‘nalish sifatida ilgari suradi [2]. Bu vazifani ro‘yobga chiqarishda boshlang‘ich ta'lim alohida mas'uliyat kasb etadi, chunki aynan shu bosqichda bolaning axloqiy tasavvurlari, qadriyatlar tizimi va xulq-atvor ko‘nikmalari shakllana boshlaydi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya — shaxsda ezgulik, insonparvarlik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni, shuningdek o‘z xatti-harakatini axloqiy me'yorlar asosida boshqarish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan maqsadli jarayondir. O‘zbek pedagog olimi A.Munavvarov ta'kidlaganidek, axloqiy tarbiyaning muvaffaqiyati bolada axloqiy tushunchalarni shakllantirish bilan birga, ularni his-tuyg‘u va amaliy faoliyat orqali mustahkamlashga bog‘liqdir [3]. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘rganiladigan vatanparvarlik ruhidagi badiiy asarlar bu jarayon uchun boy imkoniyat yaratadi: ular o‘quvchiga axloqiy namunani jonli obraz va hissiy kechinma orqali taqdim etib, uni o‘ziga ibrat qilib olishga undaydi.

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida vatanparvarlik ruhidagi asarlar orqali o‘quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodikasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — mazkur tarbiya

jarayonining bosqichma-bosqich metodikasini ishlab chiqish va har bir bosqichga mos metodik usullarni asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot nazariy-amaliy xususiyatga ega bo‘lib, unda ilmiy-pedagogik manbalarni o‘rganish va tahlil qilish, pedagogik tajribani umumlashtirish hamda jarayonni bosqichlarga ajratib modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya, boshlang‘ich ta'lim pedagogikasi va o‘qish o‘qitish metodikasiga oid adabiyotlar o‘rganildi. Vatanparvarlik ruhidagi asarlar orqali tarbiya jarayoni uning maqsadi, bosqichlari va metodik usullari nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. Manbalar ilmiy salohiyati, mavzuga aloqadorligi va boshlang‘ich ta'lim amaliyotiga tatbiq etilishi mumkinligi mezonlari asosida tanlab olindi.

Natijalar. Boshlang‘ich maktab yoshi (7–10 yosh) ma'naviy-axloqiy tarbiya uchun eng qulay va mas'uliyatli davr hisoblanadi. Bu yoshdagi o‘quvchi atrofidagi voqea-hodisalarga, ayniqsa badiiy asar qahramonlariga nisbatan juda ta'sirchan bo‘lib, yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik haqidagi dastlabki axloqiy tasavvurlarini shakllantiradi. Pedagogik manbalarda ta'kidlanganidek, aynan shu bosqichda bolada axloqiy tushunchalar hissiy tajriba bilan uyg‘unlikda qaror topadi va kelgusi axloqiy e'tiqodlarning poydevori bo‘lib xizmat qiladi [3]. Shu bois vatanparvarlik ruhidagi asarlarni o‘rganishda o‘quvchining hissiyotiga tayanish va axloqiy xulosalarni uning o‘ziga anglatish katta ahamiyatga ega.

O‘qish darslari boshlang‘ich ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy maydonlaridan biridir. Ona tili o‘qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda qayd etilganidek, o‘qish darslarining muhim vazifasi o‘quvchilarda badiiy asar vositasida vatanparvarlik, insonparvarlik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni tarbiyalashdir [4]. Vatanparvarlik mavzusidagi asarlar bu tizimda markaziy o‘rin tutadi, chunki Vatanga muhabbat boshqa barcha axloqiy fazilatlarni birlashtiruvchi o‘zak qadriyat hisoblanadi: ona yurtni sevgan o‘quvchi uning tabiatini asraydi, xalqini hurmat qiladi, mehnatni qadrlaydi va ezgulikka intiladi. Shu tariqa vatanparvarlik ruhidagi asar o‘quvchi ma'naviyatini yaxlit tarzda boyitadi.

Tadqiqot natijasida vatanparvarlik ruhidagi asarlar orqali ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning bosqichma-bosqich metodikasi ishlab chiqildi. Birinchi bosqich — hissiy idrokka tayyorlash: o‘qituvchi o‘quvchilarni asar mavzusiga hissiy jihatdan yaqinlashtiradi, ularning Vatan, qahramonlik, ona tuprog‘i haqidagi tasavvurlarini jonlantiradi. Ikkinchi bosqich — asar mazmuni va qahramon axloqini anglash: o‘quvchilar asarni ifodali o‘qib, voqealar rivoji va qahramon xatti-harakatlari mohiyatini tushunadilar. Uchinchi bosqich — axloqiy baho berish: o‘quvchilar qahramonning fe'l-atvorini, uning vatanparvarlik va fidoyiligini muhokama qilib, o‘z munosabatini bildiradilar. To‘rtinchi bosqich — olingan axloqiy tasavvurlarni xulq-atvorga ko‘chirish: o‘quvchilar asardan olgan ibratni o‘z hayotiga, kundalik xatti-harakatiga bog‘laydilar. Ushbu bosqichlar ketma-ketligi tarbiyaning hissiy, ongli va amaliy jihatlari birligini ta'minlaydi.

Har bir bosqichda unga mos metodik usullar qo‘llaniladi. Hissiy tayyorlash bosqichida suhbat, Vatan haqidagi rasm yoki qo‘shiqdan foydalanish, qahramonlik voqealari haqida qisqa hikoya samara beradi. Asar mazmunini anglash bosqichida ifodali o‘qish, matn ustida ishlash va qahramon obrazini tahlil qilish asosiy o‘rin tutadi. Axloqiy baho bosqichida axloqiy vaziyatni muhokama qilish, qahramon o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘rish va savol-javob qo‘llaniladi. Xulq-atvorga ko‘chirish bosqichida esa o‘quvchiga Vatan va ezgulik haqidagi shaxsiy taassurotlarini ifodalash, kichik ijodiy topshiriqlar bajarish taklif etiladi. Buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, axloqiy tarbiyada so‘z va amal uyg‘unligi, ya'ni bolaga nafaqat yaxshilikni tushuntirish, balki uni amalda qo‘llashga o‘rgatish hal qiluvchi ahamiyatga ega [5].

Zamonaviy sharoitda mazkur metodikani faol ta'lim usullari bilan boyitish uning samaradorligini oshiradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarga oid tadqiqotlarda qayd etilganidek, o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantiruvchi usullar axloqiy tushunchalarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi [6]. Shu bilan birga, boshlang‘ich sinfda ma'naviy-axloqiy tarbiya faqat dars bilan cheklanmasligi, balki oila va maktabning uzviy hamkorligida davom ettirilishi lozim. O‘qituvchining o‘zi

ko‘rsatadigan ibrat, sinfdagi sog‘lom ma'naviy muhit va ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi asardan olingan axloqiy tasavvurlarning o‘quvchi xulq-atvoriga mustahkam singishini ta'minlaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari ma'naviy-axloqiy tarbiyaning samaradorligi uning izchil, bosqichli metodika asosida tashkil etilishiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Vatanparvarlik ruhidagi asar o‘z-o‘zidan yuksak axloqni tarbiyalamaydi; uning tarbiyaviy ta'siri faqat o‘quvchi hissiy idrokdan axloqiy anglash va baho orqali amaliy xulq-atvorga o‘tgandagina to‘liq namoyon bo‘ladi. Ayni shu sababli tarbiya jarayonini ketma-ket bosqichlarga ajratish va har bosqichda tegishli usulni qo‘llash metodik jihatdan zarurdir. Bu yondashuv boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchining axloqiy tushunchalari his-tuyg‘u orqali shakllanishi haqidagi psixologik qonuniyatga to‘liq mos keladi.

Shu bilan birga, metodikaning muvaffaqiyati bir qator shart-sharoitlarga bog‘liq. Avvalo, asarlar o‘quvchilarning yoshiga, badiiy saviyasiga va axloqiy mazmuniga ko‘ra puxta tanlanishi lozim. Ikkinchidan, boshlang‘ich sinfda ortiqcha quruq nasihat va mavhum axloqiy ta'riflardan qochish, axloqiy xulosani o‘quvchining o‘ziga anglatishga erishish kerak. Uchinchidan, tarbiya jarayoni o‘quvchining faolligiga tayanishi, unga o‘z fikri va his-tuyg‘usini erkin bildirish imkonini berishi zarur. To‘rtinchidan, dars bilan sinfdan tashqari tadbirlar hamda oilaviy tarbiya uzviy bog‘lanishi lozim. Ushbu shartlar hisobga olinganda, vatanparvarlik ruhidagi asarlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning ta'sirchan vositasiga aylanadi.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlil boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida vatanparvarlik ruhidagi asarlar orqali o‘quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash keng imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani hissiy idrokka tayyorlash, asar mazmuni va qahramon axloqini anglash, axloqiy baho berish hamda olingan tasavvurlarni xulq-atvorga ko‘chirish bosqichlari asosida izchil tashkil etish o‘quvchilarda Vatanga muhabbat, milliy g‘urur va yuksak axloqiy fazilatlarni yaxlit

tizimda shakllantirishga imkon beradi. Har bir bosqichga mos metodik usullarni qo‘llash tarbiyaning hissiy, ongli va amaliy jihatlari birligini ta'minlaydi.

Shu bois boshlang‘ich sinflarda vatanparvarlik tarbiyasini tasodifiy va uzuq-yuluq tarzda emas, balki asoslangan, bosqichli metodika asosida, oila va maktab hamkorligida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Bu o‘qituvchidan tegishli metodik tayyorgarlik va ijodiy yondashuvni talab etadi. Kelgusi tadqiqotlarda ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini tajriba-sinov ishlari asosida amaliy baholash istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-60-sonli Farmoni. – Toshkent, 2022.
3. Munavvarov A.Q. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 232 b.
4. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – 352 b.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.